

O problemu autorstva osnove za regulaciju Jezuitskog trga u Zagrebu

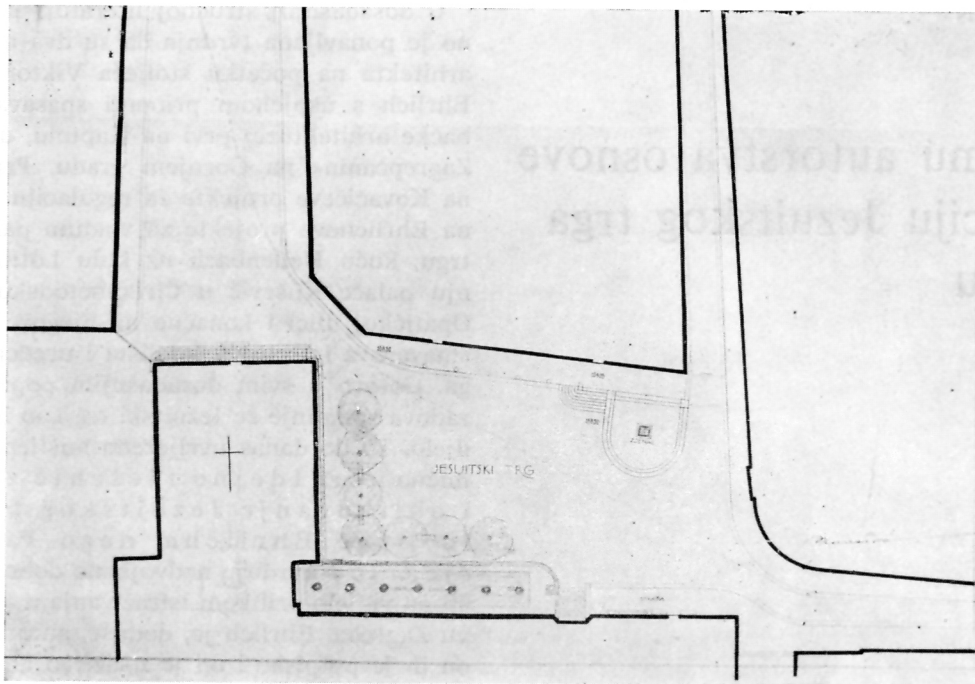
U dosadašnjoj stručnoj literaturi i publicistici uporno je ponavljana tvrdnja da su dva naša najspremnija arhitekta na početku stoljeća Viktor Kovačić i Hugo Ehrlich s uspjehom prionuli spasavanju stare zagrebačke arhitekture: prvi na Kaptolu, drugi »kao rođeni Zagrepčanin« na Gornjem gradu. Pri tom se mislilo na Kovačićeve projekte za regulaciju Doca i Kaptola i na Ehrlichove projekte za vladinu palaču na Markovu trgu, kuću Hellenbach uz kulu Lotrščak, za pregradnju palače Kušević u Ćirilometodskoj i Bombelles u Opatičkoj ulici i konačno na njegove regulacije Strossmayerova i Vrazova šetališta i uređenje Jezuitskog trga. Gotovo u svim dosadašnjim popisima Ehrlichovih radova spominje se Jezuitski trg kao isključivo njegovo djelo. To do danas uvriježeno mišljenje samo je djelomično točno. Idejno rješenje za regulaciju i oblikovanje Jezuitskog trga nije djelo Huga Ehrlicha, nego Viktora Kovačića. To potvrđuju nedvojbeno dokumenti koji su izašli na vidjelo prilikom istraživanja u Historijskom arhivu Zagreba. Ehrlich je, doduše, autor konačnih nacrti, on ih je potpisao i on je nadzirao građevinske radove, ali su ti nacrti samo razrada — uz neke neznatne preinake — ranije Kovačićeve osnove.

Jezuitski trg, nastao uz nekadašnji isusovački samostan u kojem se poslije ukinuća reda nalazilo hrvatsko vojno zapovjedništvo, stajao je sve do početka 20. stoljeća prilično zapušten.¹ Gradsko poglavarstvo odlučilo je 1908. preinačiti i urediti trg, ali se nije odvažilo da taj posao kao prijašnjih godina prepusti svom Građevnom uredu, nego je, imajući vjerojatno na umu neugodno iskustvo s Kaptolom i moguće reagiranje javnosti, pozvalo Viktora Kovačića da izradi idejni nacrt.² U Historijskom arhivu Zagreba sačuvan je vlasto-

¹ Fotografija iz početka ovoga stoljeća, koja se čuva u Muzeju grada Zagreba, pokazuje stanje trga prije preuređenja. Trg nije popločan, a teren koso pada prema ulazu u samostan. Na njegovom gornjem, zapadnom dijelu nalaze se dvije ograđene površine s ukrasnim zelenilom, a uz samostan i crkvu niz starih smreka koje su prilikom regulacije posječene.

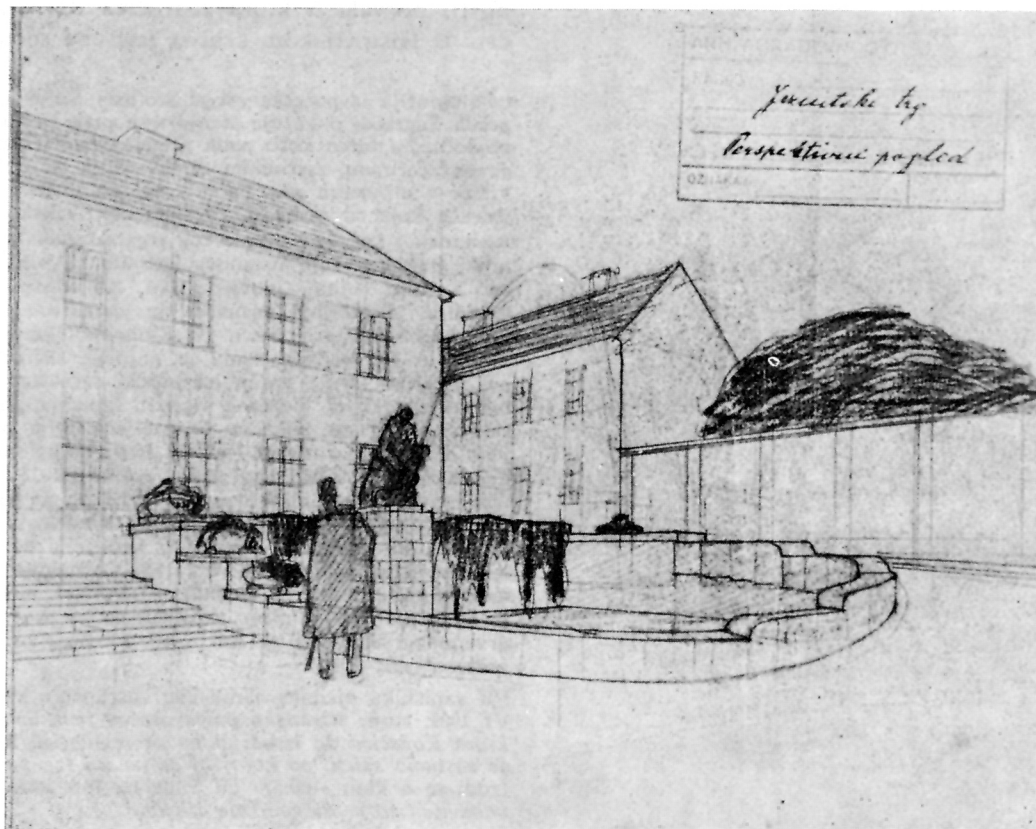
Nastanak i karakter Jezuitskog trga određen je potrebama javnih i frekventiranih ustanova kao što su bile samostan, odnosno kasnije vojno zapovjedništvo. Na shematskom planu Zagreba iz 16. stoljeća naznačen je jedinstveni slobodni prostor koji okružuje staru crkvu sv. Katarine. Današnje konture trg dobiva u 17. stoljeću, kada je najprije sagrađena nova crkva sv. Katarine (1632), zatim isusovački samostan s istočne i plemićki konvikt sa sjeverne strane. Zapadnu stranu trga zatvarale su do druge polovine 19. stoljeća dvije prizemnice, odvojene dvorištem, kada su (poslije 1864) podignute današnje zgrade. Iako je Jezuitski trg, dakle, početkom 18. stoljeća definitivno formiran, zanimljivo je da on na planu geometra Kneidingera iz 1766. nije ucrtan (kao ni Katarinski trg)! Nalazimo ga međutim na planu Zagreba iz 1853. i na Sokčevićevom aksometrijskom planu iz 1864. i tada je uglavnom današnjih dimenzija. Zid kojim je ograđeno dvorište plemićkog konvikta podignut je veoma rano, zamijenivši po svoj prilici prijašnju drvenu ogradu. Čini se da je on oduvijek označavao sjevernu granicu trga.

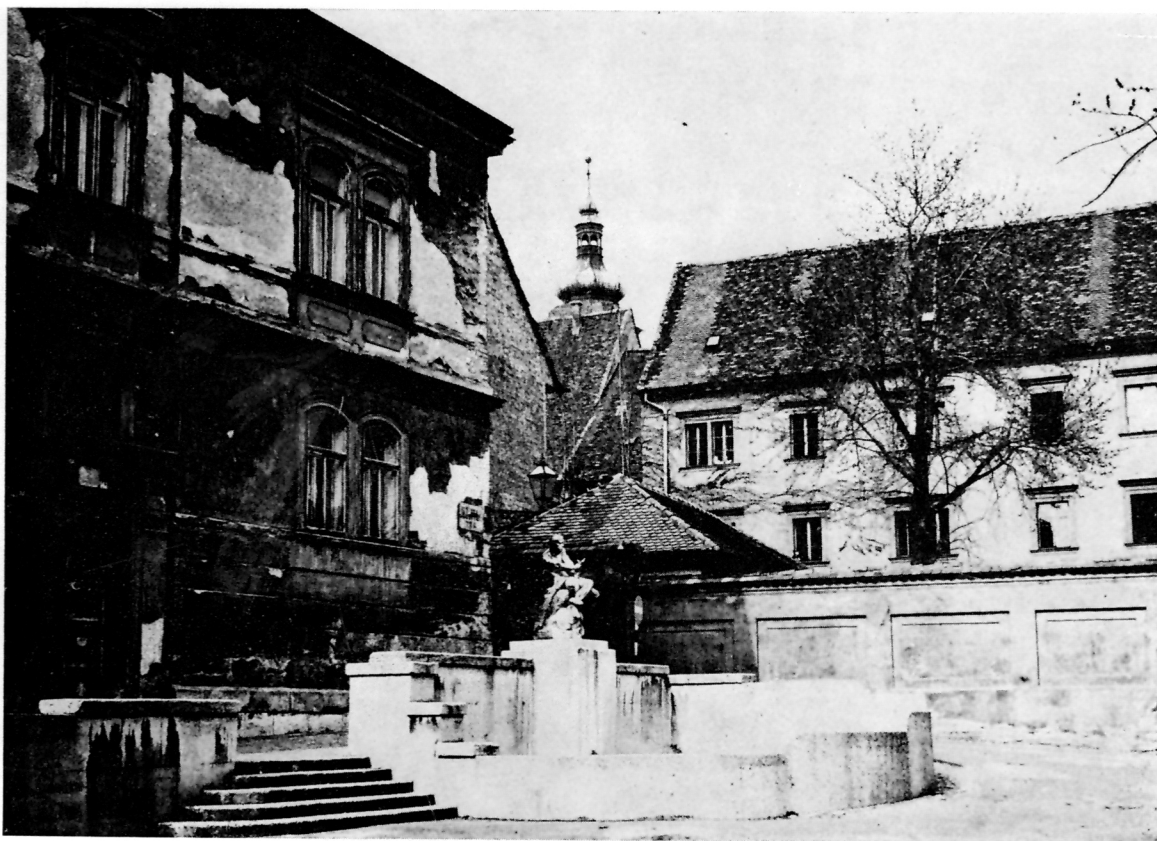
² U zapisniku sjednice Gradskog zastupstva koja je održana 7. VI 1909. stoji: »Gradsko poglavarstvo je sklonulo arhitekta Viktora Kovačića da izradi skicu za regulaciju toga trga. Potonji je sastavio skicu, po kojoj bi se na taj trg postavio kip Borba (radi se o kipu »Ribar« od Simeona Roksandića — op. ž. D.), nabavljen iz prošlogodišnje izložbe«.



Viktor Kovačić, Regulacija Jezuitskog trga u Zagrebu, plan iz 1909.

Hugo Ehrlich, Regulacija Jezuitskog trga u Zagrebu, 1910.





Hugo Ehrlich, Regulacija Jezuitskog trga, 1910.

ručno potpisan Kovačićev nacrt iz 1909. On se bitno razlikuje od dvaju prijašnjih koje su izradili gradski inženjeri M. Lenuci i A. Košak predlažući pejzažno uređenje trga³ i u glavnim se potezima podudara s današnjim izgledom ovoga prostora.

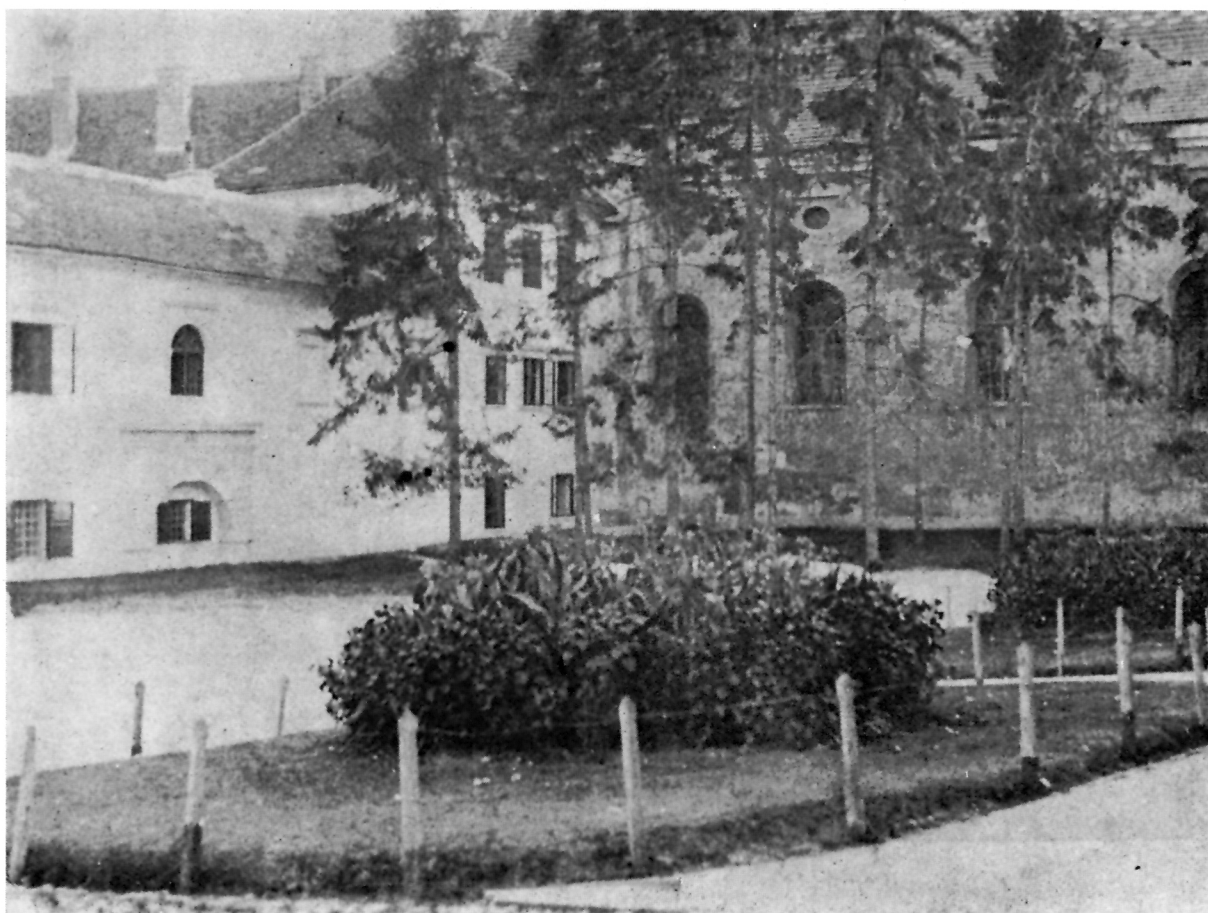
Kovačićeva je idejna skica bila prihvaćena, odobreno je 15.000 kruna za uređenje trga i zaključeno je da se od Kovačića naruči podroban nacrt. Zaključak Gradskog poglavarstva upućen je na potvrdu Zemaljskoj vladi, ali ga ona, čini se, ne usvaja, već traži (dopisom od 22. XII 1909) ponovno na uvid stariju osnovu i onu koju je podnio Kovačić. Što se dalje događalo, nije bilo moguće rekonstruirati, jer je sačuvana dokumentacija nepotpuna. Po svemu se čini da je zatražen stručni sud Huga Ehrlicha, jer on 5. II 1910. podnosi »Mnjenje o osnovi Građevnog ureda za uređenje Jezuitskog

trga«. U njemu se Ehrlich kritički osvrće na »male komadičke vrta« koji se »nimalo ne slažu s karakterom trga kakav je danas i kakvog ga treba sačuvati« i posebno ističe da bi se »stari tarac pred Katarinskom crkvom svakako imao sačuvati«. Čini se da je od Ehrlicha traženo samo mišljenje o osnovi Građevnog ureda, jer se nigdje više ne spominje Kovačićeva skica. Kakvi su to zakulisni potezi i kome to pri Zemaljskoj vladi Kovačić nije bio po volji, možemo danas samo nagađati. Prisjetimo li se, međutim, Kovačićeve ustrajne i uspješne borbe protiv Bolléa, glavnog konzervatora Hrvatske i Slavonije, i goleme bruke koju je morala podnijeti vlada odobrivši rušenje Bakačeve kule, onda nam ovi postupci prema Kovačiću postaju djelomično razumljiviji.

Uz traženo mišljenje Ehrlich dodaje i jednu bilješku na njemačkom jeziku iz koje doznajemo da je on istodobno podnio, vjerojatno na vlastitu inicijativu, jednu skicu za uređenje Jezuitskog trga koju je, kako sam ističe, izradio u sporazumu (Einvernehmen) s arhitektom Viktorom Kovačićem. Na kraju te bilješke on uporno zahtijeva da se, u slučaju pozitivne ocjene njegove skice, izvedba povjeri njemu a ne Građevnom uredu.⁴ Njegova je idejna

³ U Historijskom arhivu Zagreba (spis br. 69), među ostalom dokumentacijom, sačuvana su i dva projekta M. Lenucija i A. Košaka; prvi je iz 1908, dok je drugi zapravo neznatno korigirana varijanta prvoga i datiran je 21. I 1909. Oba ova plana predlažu uvođenje zelenila, čime bi Jezuitski trg bio zapravo pretvoren u park. Na zapadnoj strani trga, otprilike na mjestu današnje fontane, plan predviđa dvije zelene površine, a na jugoistočnoj strani, uz crkvu sv. Katarine također dvije, jednu kvadratičnog oblika uz samostan s ukrasom u sredini (fontana?), drugu trouglasta oblika, postavljenu tako da hipotenzuzom slijedi dijagonalu trga. Između njih je prolaz do zida crkve, na kojemu autori predlažu otvaranje sjevernog portala, što je ujedno i najpozitivnija strana ovih planova.

⁴ Tekst ove bilješke doslovno glasi: »...und wir legen Gewicht darauf dass die Idee nicht durchs Bauamt sondern durch mich ausgeführt werden soll«.



Jezuitski trg, snimak oko g. 1900. Muzej grada Zagreba

skica prihvaćena, povjerena mu je izradba detaljnih nacrti i on se obvezao da će ih do 15. V 1910. dovršiti »uglavnom prema svojoj generalnoj skici uz neke od Odbora zahtijevane promjene«.⁵ Nacrta su bili dogotavljeni u rujnu te godine (datirani su 14. IX 1910), ali Hugo ih tek u prosincu podnosi Gradskom poglavarstvu i traži isplatu polovine od ugovorenog honorara, tj. 400 kruna. Građevinski su radovi trajali cijelu 1911. godinu, a protegli su se, možda, i na prve mjesece iduće godine. Izvodilo ih je Hugino obiteljsko poduzeće »Adolf i Ernst Ehrlich«⁶ koje je upravo u to vrijeme

⁵ Radi se o Odboru za regulaciju Gradskog poglavarstva, koji je u ovim pitanjima bio nadležan. Kakve je to promjene Odbor zahtijevao nije bilo moguće utvrditi. I Ehrlich je, čini se, imao nekih poteškoća s organima gradske uprave, jer dopisom od 28. VI 1910. moli Gradsko poglavarstvo da naredi svom Građevnom uredu da mu preda snimke terena kako bi mogao izraditi nacрте,

⁶ Hugin otac Herman Ehrlich vodio je u Zagrebu građevno poduzeće koje su poslije njegove smrti 1895. preuzela starija braća Adolf i Ernst. Obojica su bili građevinski inženjeri pa su se povremeno bavili i projektiranjem. Hugo nije nikada radio u obiteljskom poduzeću, ali je s braćom najuže surađivao. Poduzeće »Adolf i Ernst Ehrlich« dobro je poslovalo i bavilo se svim vrstama građevinskih poslova od gradnje kanala i cesta do visokogradnja. Među većim radovima koje je poduzeće izvodilo u Zagrebu spominju se: regulacija prostora ispred glavnog kolodvora, gradnja nove realne gimnazije, kazališta, karni u Crnomercu, vladine palače na Markovom trgu, Sveučilišne knjižnice itd.

bio angažirano i na uređenju obližnjeg Strossmayerova šetališta. U svakom slučaju, oni su bili završeni do ožujka 1912, jer je tada (7. III 1912) izvršen obračun i Ehrlichu je isplaćen drugi dio honorara.

Usporedbom Kovačićeve skice i konačnih nacrti lako se razabire u čemu se oni razlikuju. Kovačić je bio zamislio jednostavan zid oko bazena, izveden u obliku klupe za sjedenje, a Roksandićevog »Ribara« smješta u sredinu. Ehrlich pomiče skulpturu na stražnji rub bazena, ogradni zid izvodi stepeničasto, a na njegovom povišenom dijelu projektira zelenilo koje preko ruža zida »pada« prema vodi. Ova ideja zelenila veže se uz pergole na Loos-Ehrlichovoj vili Karma kraj Montreuxa na Zenevskom jezeru⁷ i možda najviše odstupa od Ko-

⁷ Vila Karma nalazi se u mjestu Clarens kraj Montreuxa na samoj obali jezera, a okružena je prostranim parkom. Započeo ju je graditi A. Loos 1904, ali se zbog sukoba s vlasnikom 1908 povukao, a gradnju je — čini se na preporuku samoga Loosa — nastavio Hugo Ehrlich, unijevši neke promjene u prvobitni Loosov projekt. Iako nedovoljno poznata, ova Loosova vila ima istaknuto mjesto unutar njegova opusa, jer je to bila njegova prva realizacija i prilika da, nakon niza teoretskih istupa, i praktično demonstrira svoja arhitektonska naziranja. Za razliku od čiste, kubične koncepcije Loosova projekta, Ehrlich je podigao četiri ugaone krovne pergole s visećim pečenilom, a otvore prvoga kata zatvorio je metalnom mrežom, dodajući cjelini — kao i u slučaju Jezuitskog trga — dekorativne i slikovite elemente.



Hugo Ehrlich, Regulacija Jezuitskog trga u Zagrebu, 1910.

vačićevog skulpturalnog rješenja, a svakako otkriva ponešto bizaran, secesionistički ukus i Ehrlichovu sklonost prema scenografskim efektima. U svakom slučaju to je rješenje bilo posve u »duhu vremena«, jer Kosta Strajnić, inače beskompromisni modernist, pišući par godina kasnije o zagrebačkoj arhitekturi, ne samo što hvali Ehrlichovo rješenje Jezuitskog trga, nego zamjera gradu i žali što to zelenilo nije zasađeno.⁸ Mnogo je međutim više za žaljenje što nije izvedeno ono skladno zaobljeno stubište uz bazen u punoj širini, kako ga je već bio zamislio i Kovačić, a što bi cijelome trgu dalo jedan lakši, otvoreniji i gotovo bi se moglo reći mediteranski ugođaj. Nije isključeno da je do sužavanja ovoga stubišta došlo na zahtjev Odbora za regulaciju i da su to te »neke od Odbora zahtijevane promjene« o kojima piše Ehrlich. Na južnoj i istočnoj strani trga, uz crkvu i jezuitski samostan odstupanja od Kovačićeve osnove su neznatna i svakako manje značajna za cjelinu. Od sedam lipa koje Kovačić postavlja u obliku slova L tako da zatvaraju jugoistočni kut trga, zasađene su samo četiri, predviđene klupe ispod lipa su odbačene, a udubljenja za sjedenje izvedena su u ogradnom zidu prema samostanu koji je zbog toga povišen na 95 cm (na Kovačićevom nacrtu

⁸ Kosta Strajnić, *Arhitektura Zagreba*, Narodno jedinstvo, 1914, brojevi 19, 20 i 22.

ovaj zid visok je samo 35 cm). Osim što uz zid crkve nisu posađene lipe, nije sačuvan ni stari kameni pločnik uz crkvu, za što se zalagao Kovačić, a kasnije i Ehrlich, tako da ta strana trga i danas djeluje golo i nedovršeno.

Ako se Zagreb s pravom diči svojim zelenilom, on se doista ne može pohvaliti raznolikošću svojih trgova. Većina zagrebačkih trgova ili su prazne površine »ograđene arhitekturom«, ili su prostrani parkovi u kojima je kretanje svedeno na nekoliko uskih komunikacija između zelenila. Prvi imaju pretežno prometnu, a drugi pretežno rekreativnu funkciju, ali ni jedni ni drugi nisu pravi gradski trgovi. Ono što su Kovačić i Ehrlich ostvarili na Jezuitskom trgu bilo je nešto posve novo. Oni su nenametljivom arhitektonskom i plastičkom intervencijom oblikovali pravi tip polifunkcionalnog urbanog trga, koji u sebi ujedinjuje estetsku, društvenu, prometnu i rekreativnu funkciju. To je doista prvi arhitektonskim i plastičkim sredstvima oblikovani zagrebački trg, a uz znatno kasnije nastali Trg N, na žalost još uvijek i jedini. Njegova važnost za Gornji grad posebno je u tome, što se tu u gornjogradske prostore unose dva nova oblikovno-estetska motiva: motiv jedne skulpture i motiv fontane — koji su uostalom i na širem zagrebačkom prostoru rijetka pojava.



Hugo Ehrlich, Regulacija Jezuitskog trga u Zagrebu, 1910.

Bitno je međutim uočiti da estetski i oblikovni elementi nisu bili jedini, a niti primarni u Kovačićevom pristupu prostornoj organizaciji trga. Uočivši da se u slučaju Jezuitskog trga radi o tipičnom spojnom trgu, on prostorno rješenje dosljedno izvodi iz njegove prometne funkcije. Na sačuvanoj Kovačićevoj skici razabire se iscrtkana linija, koja teče preko trga dijagonalno i markira najfrekventniji prometni smjer. Time je automatski dobivena oprečna dijagonala kao najlogičnija prostorna osovina trga, oko koje Kovačić organizira plastičke elemente i na taj način povezuje dva kontrapunktirana sadržaja: sjenovito odmorište pod lipama i na suprotnoj strani, bazen s pokrenutom skulpturom i nemirnom igrom vode. Prvi je ostvaren isključivo pejzažnim (lipe, zelenilo u udubini iza zidića uz samostan), a drugi isključivo arhitektonsko-plastičkim sredstvima. U tome je Kovačić dosljedan, a da on preferira upravo ovu dijagonalnu vizuru, svjedoči i to što lipama zatvara upravo jugoistočni kut trga i što uz zid crkve stavlja dvije, a uz ogradni zidić prema samostanu samo jednu klupu. Kovačić se ondje poslužio malim perspektivnim »trikom« da bi vizuelno povećao dimenzije trga, a tome je imalo poslužiti i smještanje kipa »Ribara« u sredinu bazena, čime on kao dominantan plastički akcent dobiva izrazitiju prostorno-perspektivnu funkciju.

Konačna izvedba trga otkriva, na žalost, neshvaćanje Kovačićeve zamisli. Izvođenjem klupa samo na jed-

noj strani, u ogradnom zidu prema samostanu, dokinuta je Kovačićeve dijagonala, a trg ne samo što je izgubio svoju prostornu okosnicu nego je i vizuelno skraćen. Svakako je zanimljivo da ni na sačuvanom Ehrlichovom crtežu nije respektirana ova dijagonala (očiste crteža ne leži u ovoj optimalnoj vizuri, nego se nalazi otprilike na ulazu u Jezuitski samostan), zbog čega kip »Ribara« dolazi u nezgodnu blizinu ugaone linije zgrade iza bazena, a osim toga iz ove vizure djeluje kao da je uz nju prilijepljen. S druge strane, uvođenjem zelenila kojim je Ehrlich namjeravao ukrasiti zid bazena, izgubila bi se ona fina distinkcija između karakterom različitih, ali funkcijom sukladnih ambijentata, a cijelo bi uređenje trga bilo nesumnjivo odviše pejzažno.

Analizirajući Jezuitski trg danas, lako uočavamo propuste koji su učinjeni (na primjer uklanjanje originalnog kamenog pločnika oko crkve) i bez kojih bi on sigurno djelovao skladnije i cjelovitije. Ali stvarni domašaj Kovačićeve i Ehrlichova zahvata bit će nam jasniji, vratimo li ga u vrijeme kad je nastao, u vrijeme punog cvata secesije i poplave najraznovrsnijih ukrasa i dekorativnih detalja, ili ga pak usporedimo s onim stereotipnim parkovnim rješenjem za koje se zalagao Građevni ured. Prvi zajednički nastup Kovačića i Ehrlicha značio je afirmaciju modernih arhitektonskih načela, a prostor koji su oni oblikovali čistim arhitekton-



Hugo Ehrlich, Regulacija Jezuitskog trga u Zagrebu, 1910.

skim linijama i s nekoliko snažnih plastičnih akcenata, ali bez ijednog dekorativnog detalja,⁹ još je uvijek, čak i uz nešto prenaplašenu masivnost ogradnih zidova, jedan od najskladnijih i najproduhovljenijih ambijenata staroga Zagreba.

Iako je nedvojbeno da je osnovna ideja za uređenje Jezuitskog trga Kovačićeva, Ehrlicha se ipak kao autora ne može isključiti. On je izradio i potpisao konačne

⁹ Ehrlich je doduše bio zamislio na trgu nekakve »kandelabre«, vjerojatno slične onima na Strossmayerovu šetalištu, jer ih na jednom mjestu spominje i navodi da nisu izvedeni.

nacrte, on je odgovoran za potonje preinake originalnih planova i on je nadzirao izvođenje radova. Ehrlich nije pokušao zaniijekati Kovačićev udio, dapače on ističe da je prijedlog za uređenje trga izradio »u sporazumu s Kovačićem«, a kako je to vrijeme kad oni vode zajednički atelje, valja pretpostaviti da se on i kasnije s njim savjetovao. Jezuitski trg je dakle djelo dvojice autora, od kojih je jedan idejni začetnik, a drugi realizator — pojava ni rijetka ni neobična u arhitekturi. Bio je to prvi njihov zajednički rad i ujedno jedini do sada poznati Kovačićev zahvat u Gornjem gradu, a karakter njihove suradnje, možda više nego išta drugo, otkriva pravu prirodu njihovih odnosa.